

Kərbəla qiyamında qadınların rolu

Müəllif: Röya Mehtiyeva¹
Elmi nəzarətçi: Dr. Əfzələddin Rəhimov²

Alınan tarix: 11/09/2016

qəbul tarixi: 02/11/2016

Giriş

Məqalədə Həzrət İmam Hüseyin (ə) qiyamında qadınların rolundan bəhs edilir. Bu məqalədə, Əhli-beyt (ə) xanımlarının deyil, onlardan əlavə hansı dəyərli xanımların Kərbəla qiyamındakı əsaslı rolu olub-olmaması araşdırılır. Bu haqda olan tarixi məqamlara toxunulur.

Məqalənin qısa xülasəsi

Məqalədə Həzrət İmam Hüseyin (ə) qiyamında qadınların rolundan bəhs edilir. Bu məqalədə, Əhli-beyt (ə) xanımlarının deyil, onlardan əlavə hansı dəyərli xanımların Kərbəla qiyamındakı əsaslı rolu olub-olmaması araşdırılır. Bu haqda olan tarixi məqamlara toxunulur.

Müqəddimə

Məhəmməd peyğəmbərin (s) gəlişi ilə cəmiyyətdə tam insani hüquqlu şəxsiyyətə çevrilən qadınlar daim İslam dininin inkişafı və müdafiəsi yolunda özünəməxsus əhəmiyyətli rol oynayaraq, böyük nüfuz qüvvəsinə malik olmuşlar. Biz İslam tarixini diqqətlə izlədikdə, bu dinin yarandığı gündən e`tibarən Həzrət Xədicə (ə) kimi namuslu, cəsur qadınların tərəfindən maddi və mə`nəvi cəhətdən mühafizə olunaraq, dəstəkləndiyinin şahidi oluruq. O, bütün var-dövlətini İslam dininin qorunması və inkişafı yolunda xərcləməklə yanaşı sevimli Peyğəmbərimizi (s) ən böhranlı vaxtlarda belə tərk etmədi. Böyük mal-mülkə sahib, zəngin bir xanım olan Xədicənin (ə) bütün sərvətini İslam yolunda sərf edərək, sonda isə müşriklərin

1. Əl-Mustafa Beynəlxalq Virtual Universitetinin İslam maarifi fakültəsi, İlkın bakalavr pilləsi, royamehdi@mail.ru

2. Əl-Mustafa Beynəlxalq Virtual Universitetində elmi-işçi, rahimli80@mail.ru

yaratdığı iqtisadi blokadanın nəticəsində aclıq ucbatından dünyasını dəyişməsi də, möhtəşəm qadın fədakarlığının möhtəşəm nümunəsidir.³

Həmçinin Həzrət Fatimə (s) kimi dəyərli xanımların atasının və yaxınlarının qürbətinə, ayrılığına dözməklə bərabər, İslam yolunda öz vətənindən belə köçüb, yad şəhərlərə hicrət etməsi, onun simasında müsəlman qadınının əzmindən xəbər verir.⁴

Təsadüfi deyildir ki, Əmmar Yasirin (ə) anası Süməyyə düşmənlərin ən ağır işgəncələrinə dözərək əqidəsindən, inamından dönməmiş elə buna görə də, müşriklər tərəfindən amansızlıqla qətlə yetirilmişdi. Belə ki, O, İslam dünyasının ilk şəhidi sayılır.⁵

Peyğəmbərin (s) dövründə müharibələrdə döyüşçülərə qulluq edən, onların qayğısına qalan müsəlman qadınlar bundan əlavə hətta ən çətin anlarda da, döyüş meydanına atılaraq qəhrəmancasına vuruşmuşlar. Ümmü Amir ləqəbli Nəсібənin Ühüd döyüşündə, Həmzənin bacısı Səfiyyənin Xəndək müharibəsində düşməne qarşı vuruşaraq göstərdiyi rəşadətlər üçün Peyğəmbərimizin (s) onlara behişt və`d etməsi də, buna misal ola bilər.⁶

Müsəlman xanımlar öz atalarını, ərlərini, qardaşlarını və övladlarını Peyğəmbərin (s) düşmənlərlə mübarizəyə həvəsləndirməklə birgə, onların şəhid olduğunu eşitdikdə də, daim qürur hissi ilə yüksək səbir və dözümlü nümayiş etdirmişlər. Ühüd döyüşündə qardaşının, dayısının və ərinin şəhid olduğunu eşidən Hİmnə binti Cəhişin vüqarla «hamımız Allah tərəfindən yaranmışıq və hamımız Ona doğru geri dönəcəyik.» deyərək, söyləməsi, müsəlman qadının hər şeyə qadir olduğuna bir örnək sayıla bilər.⁷

3- «Sirəti-İbn Hişam», c. 1, səh. 274; «Kənzul-ümmal», c. 13, səh. 275.

4- «Məsulaların həyatı», səh. 41.

5- «Kənzul-ümmal», c. 13, səh. 630.

6- «Sirəti-İbn Hişam», c. 3, səh. 45 və 179; İbn Əbil Hədid, «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», c. 3, səh. 377 və 388 «Kənzul-ümmal», c. 13, səh. 632.

7- «Tarixi-Təbəri», c. 2, səh. 74; İbn Əbil Hədid, «Nəhcül-bəlağənin şərh-i», c. 3, səh. 388 və 395.

Qadınların Kərbəla qiyamındakı rolları

Kərbəla qiyamının inkişaf tarixini və hadisələrin məntiqi ardıcılıqla gedişini izlədikdə, onun hər ləhzəsində ləyaqətli müsəlman xanımının da öz rolu olduğunu anlayırıq. Belə ki, biz, İslam tarixi boyunca seyr etdiyimiz nümunəvi qadına xas olan xislətləri Kərbəla qiyamında adı səslənən hər bir qadında kamil şəkildə görürük.

Qiyamın əvvəlindən e`tibarən bir çox müsəlman qadınlar İmam Hüseynə (ə) kömək etmək üçün öz səylərini göstərmişlər. Bu səylər müxtəlif formalarda ifadə olunaraq, özünəməxsus tə`sir gücünə malik olmuşdur.⁸

1- Elçilərə himayəkarlıq etdilər

Bə`zi qadınlar ağır şəraitdə, düşmən nəzarətinin ən güclü və təhlükəli olduğu mühitdə İmam Hüseynə (ə), onun tərəfdarlarına öz himayələrini əsirgəməmiş, böyük rəşadətlə onları müdafiə etmişdir. Kərbəla qiyamında, Tuə, kimi xanımın İmamın (ə) Kufəyə göndərdiyi elçisi Müslim ibn Əqilə öz evində pənah verdiyini, düşmənlərdən gizləyərək, qoruduğunun şahidi oluruq.⁹ Bir halda ki, Həzrət Hüseyni (ə) on səkkiz min məktubla Kufəyə dəvət edən kufəlilər Müslim ibn Əqili şəhər küçələrində, İbn Ziyadın qoşununun təqibi altında yalnız buraxaraq, onu tənha və köməksiz qoymuşdu. Qorxaq Kufə əhli hətta evlərinin qapısını da bağlamışdılar. Amma Tuə adlı bir müsəlman xanım, Müslim ibn Əqili tanıyaraq, onu öz evində gizlətdi. Və imanın qorxuya üstün olduğunu sübut etdi.

8- Elə buna görə də hazırki bəhsimizdə qadınların Kərbəla qiyamındakı fəaliyyətlərini təhlil edərkən Əhli-beyt (ə) xanımlarının həll edici rolunu müstəqil şəkildə, ayrı bir sual ətrafında araşdıracağıq.

9- Zəbihullah Məhəllati, «Rəyahinüş-şəriə», c. 4, səh. 374; «Biharül-ənvar», c. 44, səh. 350-358; Şeyx Müfid, «İrşad», səh. 401-404; Əbi Muxnəf, «Məlhuf əla qətlil-tafuf», səh. 112-119.

2- Dəyərli məsləhətlər verdilər

Bir çox qadınlar Həzrət Hüseyin (ə) dəvətini qəbul etmək üçün tərəddüd edən ərlərini İmama (ə) qoşulmağa meylləndirir, bu barədə onlara dəyərli məsləhətlər verirdilər.

Kərbəladada qəhrəmanlıqla şəhid olan Züheyr ibn Tin məhz həyat yoldaşı Dilhəm binti Əmrin məsləhəti sayəsində haqqın yolunu taparaq, İmam Hüseyinə (ə) qoşuldu.¹⁰ Züheyr ibn Tin İmamın (ə) tərəfdarı kimi tanınmırdı. O, hətta Həzrət Hüseyin (ə) onu dəvət etmək üçün göndərdiyi elçisinə də, rədd cavabı verdi. Amma, belə olduqda arvadı Dilhəm, Züheyrə: «Sübhənəllah! Sən peyğəmbər övladının dəvətini qəbul etmirsən? Utanmırsanmı? Heç olmazsa get, sənə nə işi olduğunu öyrən!»- dedi. Həyat yoldaşının məntiqli sözləri qarşısında xəcalət çəkən Züheyr ibn Tin İmamın (ə) yanına gedib, onunla görüşdü. Sonra isə Dilhəmin yanına qayıdaraq, Hüseyinə (ə) qoşulduğunu, onunla birgə düşməyə qarşı mübarizə aparacağını söylədi. Lakin o, Dilhəmin razı olmayacağını zənn etdiyi üçün qorxurdu. Dilhəm isə öz növbəsində ərinə dedi: «Züheyr get! Allah sənə kömək olsun. Əgər şəhid olsan, Allahın izni ilə qiyamət günü Peyğəmbərin (s) və Hüseyin (ə) kənarında mənə şəfaət tələb edərsən.» Belə olduqda Züheyr İmamın (ə) yanına qayıtdı. Və Aşura günü igidlik nümayiş etdirdikdən sonra, şəhid oldu.

Həbib ibn Məzahir də, İmam Hüseyin (ə) çağırış məktubunu alarkən, xanımı ona dedi: «Həbib, sənə and verirəm Allaha ki, ağamız Hüseyinə (ə) kömək etmək üçün səhlənkarlıq etmə!»¹¹

Həbib ibn Məzahir isə onu sınamaq məqsədilə belə söylədi: «Mən necə Kərbəlaya gedim ki, qorxuram övladlarım yetim qala?» Amma Həbibin həyat yoldaşı cavabında dedi: «Sən Allahın Rəsulu Məhəmmədin (s) Hüseyin ibn Əli (ə) barəsində buyurdu: «Həsən (ə) və Hüseyin (ə) behişt cavanlarının sərvəridir.»

10- «Əyanüş-şiə», c. 6, səh. 427; «Tarixi-Təbəri», c. 3, səh. 302; «Biharül-ənvar», c. 44, səh. 372-373; «Rəyahinüş-şəriə», c. 3, səh. 307.

11- Mürtəza Kermani, «Qəhrəman qadınlar», səh. 74; K. Firişler, «İmam Hüseyin (ə) və İran», səh. 3-5.

Kəlamını eşitməmişəm? İndi isə nə üçün Peyğəmbər övladının köməyinə tələsmirsən? Ey Həbib, get və İmam Hüseyini (ə) görsən, mənim əvəzimdə də, onun əllərini, ayaqlarını öpərsən. Salamımı ona yetirərsən. »

3- Mənəvi dayaq oldular

Cəsur müsəlman qadınları Kərbəladada öz ərlərini döyüşə atılmağa həvəsləndirir, onlara mənəvi dayaq olurdular.

Müslim ibn Ovsəcənin¹² Ümm Xələf adlı¹³ arvadı ərinin şəhid olduğunu öz gözlərilə seyr etdikdən sonra, oğlu Xələfi döyüş meydanına göndərdi. Amma İmam Hüseyin (ə) Xələfin anasının kimsəsiz qalmaması üçün dedi: «Ey cavan! Atan igidliklə şəhid oldu. Əgər sən də şəhid olsan, anan Ümm Xələf köməksiz qalar və bu azğın səhrada kimə pənah aparar?» İmamın (ə) söylədiklərini diqqətlə dinləyən Xələf ibn Müslim azca tərəddüd edərək, geriye anasının yanına qayıtdı. Lakin rəşadətli, cəsur qadın olan Ümm Xələf oğluna belə əmr etdi: «Oğlum, döyüşə getməsən, Peyğəmbərin övladı Hüseyinə (ə) kömək edərək, düşmənlərinə qarşı vuruşmasan həyatım boyu səndən razı olmayacağam!»

Xələf anasının əmrilə ruhlanaraq döyüşə atıldı və şəhid oldu.

Əmr ibn Cünadənin anası Bəhriyyə xanım¹⁴ da, əri Cünadə ibn Kəəb Ənsarinin düşmən tərəfindən qətlə yetirildiyini gördükdən sonra on bir yaşlı oğlunu vuruşmaq üçün göndərdi. İmam Hüseyinin (ə) gözləri Əmr ibn Cünadəyə sataşdıqda, ona buyurdu: «Bu cavanın atası indicə şəhid oldu. Onun da, vuruşub şəhid olması anası üçün ağır bir dərd olar.» Amma Əmr ibn Cünadə İmama belə dedi: «Ey Peyğəmbərin övladı anam özü mənə döyüşməyə əmr etdi.» Belə olduqda

12- Məhəmməd Füzuli, «Hədiqətüs-süəda» adlı əsərində Müslim ibn Ovsəcəni milliyyətə azəri türkü olduğunu iddia edir.

13- Cavad Mühəddisi, «Aşura şüarları», səh. 247; Doktor Əli Qaimi, «Aşura tarixində qadınların rolu», səh. 62-63.

14- Seyid Ətaullah Muhacirani, «Aşura elçiləri», səh. 44; Mürtəza Mütəhhəri, «Hüseyin (ə) inqilabı», c. 2, səh. 174; «Doktor Əli Qaimi, «Aşura tarixində qadınların rolu», səh. 72-73.

Həzrət Hüseyin (ə) Əmrə döyüşmək üçün icazə verdi və o, qəhrəmanlıqla şəhid oldu.

4- Səbir və dözüm dərsi verdilər

Kərbəladada müsəlman qadınları yüksək əzm və dözüm nümayiş etdirərək bütün azadələrə ibrət dərsi oldular.

Vəhəb ibn Abdullah Xəbab Kəlbinin anası¹⁵ ərinin ardınca oğlunun da şəhid olduğunu izlədiyi zaman, daşürəkli düşmən qoşunu oğlunun kəsilmiş başını anasına doğru tulladı. Cəsarətli qadın isə oğlunun başını götürüb, vüqarla düşməne doğru irəlilədi və onu zülmkar dəstəyə sarı atıb dedi: «Biz Allah yolunda verdiyimiz qurbanları geri almırıq!»

5- Əhli-beyti himayə etdilər

Vəfalı mö`min qadınlar, ən ağır, acınacaqlı hallarda belə İmam Hüseynin (ə) ailəsini tənha qoymayaraq, onları tərk etmədilər. Özlərinin sığınmağa pənahgahı olduqları halda da, Əhli-beytlə (ə) birlikdə əsirliyə qatlanaraq, çoxlu əzab-əziyyətə dözdülər.

Şəhidlərin ağası Həzrət Hüseyin (ə) döyüş gecəsi öz tərəfdarlarını bir yerə toplayaraq, şəhid olacaqlarını, arvad-uşaqlarının əsir düşəcəyini xəbər verdi. Elə buna görə də, əshabına öz ailələrini yaxınlıqda məskunlaşan Bəni-Əsəd qəbiləsinə apararaq, onlara tapşırımlarını təklif etdi. Əli ibn Məzahir¹⁶ Bunu eşitdikdə ayağa qalxıb xeyməsinə, öz ailəsinin yanına getdi və İmamın təklifini ona söylədi. Amma bunu eşidən həyat yoldaşı elə həyəcanlandı ki, başını xeymənin dirəyinə vuraraq dedi: «Sən necə rəva bilirsən ki, Peyğəmbərin (s) övladlarını göz yaşları içərisində, əsir tutaraq əzab verə-verə aparsınlar, amma sən ailən Bəni-Əsəd qəbiləsinin

15- «Tarixi-Təbəri», c. 3, səh. 322; Xarəzmi, «Məqtəl», c. 2, səh. 12-13.

16- «Musuətu kəlimatil-İmamil- Hüseyin (ə)», səh. 411-412; Zəhra Fəxr Ruhani, «Qadınların Hüseyin (ə) qiyamında rolu», səh.19.

pənahında rahat yaşasın? Sən necə qıyırsan ki, Peyğəmbərin (s) ailəsini qarət etsinlər amma mən onları tənha qoyaraq Bəni-Əsəd qəbiləsinin xeyməsində vicdanımın mühakiməsindən qaçaraq, asudə ömür sürüm? Necə ola bilər ki, sən İmam Hüseynə (ə) kömək edib, qiyamət günü Peyğəmbərin (s) hüzurunda üzü ağ olasan, lakin mən yalnız özümü düşünərək, onun ailəsini bu dəhşətli günlərdə tənha qoyub, Həzrət Fatimənin (ə) yanında üzükara olum? Allaha and olsun ki, mən Əhli-beyt (ə) xanımlarını köməksiz qoymayacağam! Mən heç bir yerə getməyəcəyəm.»

6- Cihad etdilər

Aşura günü qadınlar özləri də, böyük cəsarətlə əlinə silah alıb döyüşə qatıldılar. Ümm Vəhəb¹⁷ (Vəhəb ibn Abdullah Xəbab Kəlbinin anası) xeymənin dirəyini yerindən çıxardaraq, düşmən qoşununa hücum etdi. İki nəfəri öldürdükdən sonra, İmam Hüseynin (ə) əmrilə geriyyə döndü. Əzra (Adı çəkilən Vəhəbin həyat yoldaşı), Bəhriyyə binti Məsud Xəzrəci (Əmr ibn Cünadəninin anası) və Abdullah ibn Umeyrin anası da,¹⁸ xeymələrin dirəklərini əllərinə alıb vuruşa başladı. Ancaq İmam Hüseynin (ə) yenidən xeymələrə qayıtma əmri verməsilə geri döndülər.

7- Şəhid oldular

Kərbəladada qeyrətli müsəlman xanımlar haqq yolunda savaşa ərlərinə, qardaşlarına və övladlarına döyüşün ən böhranlı, dəhşətli anlarında belə yaxından dəstək olurdular. Hətta onların bə`zisi bu yolda şəhadət mərtəbəsinə də, yüksəldilər.

17- Mustafa Əsrar, «Aşura qiyamçıları», səh. 143; «Tarixi-Təbəri», c. 3, səh. 322; Xarəzmi, «Məqtəl», c. 2, səh. 12-14.

18- Səmihi, «Əbsarül-eyn», səh. 206; Müqərrəm, «Məqtəlül- Hüseyn (ə) » səh. 316, «Aşura qiyamçıları», səh. 134; Nuhuddin Ziya, «Vəhəb xanidanı», səh. 23; Mürtəza Fəhim Kermani, «Tarixdə qadın rolu», səh. 181-186.

Ümm Vəhəb (Abdullah ibn Umeyr Kəlbinin həyat yoldaşı) ərinin yaralı bədəninin cansız şəkildə savaşa meydanına düşdüyünü gördükdə, yanına gedərək, onu ağuşuna aldı. O, göz yaşları içində deyirdi: «Behişt sənə halal olsun! Mən Allahdan sənənin məqamını ən ali dərəcədə ucaltmasını və mənə də, sənə qovuşdurmasını diləyirəm.» Elə bu zaman Şümrün əmrilə şəxsi qılıncını çəkərək onu qətlə yetirdi. O Kərbəladə şəhid olan ilk qadındır.¹⁹

Həmçinin Haniyə və Müslim ibn Əqilin qızı Atikə də düşmən tərəfindən Aşura günü amansızcasına öldürüldü.²⁰

8- Cinayətkarlara etiraz etdilər

Kərbəla cinayətkarlarından bəzilərinin arvadları öz ərlərinin insaniyyətdən uzaq mənfi əməllərinə qarşı e'tiraz edərək, onları kəskin çıxışları ilə tənqid etdilər. Bu bir halda baş verirdi ki, Hüseyin (ə) qatilləri dırnaqarası qələbəsini təntənə ilə qeyd edirdi. Hər an onların qəzəblənərək, e'tiraz edən şəxsləri öldürmək qorxusu var idi. Yezid ibn Müaviyənin arvadı Hind binti Abdullah ibn Amir onun cinayətlərinə e'tiraz edərək dedi: «Ey Yezid, Allah sənə lənət etsin. Sən artıq mənim ərim deyilsən. Vay olsun sənə! Qiyamət günü nə üzvlə Allahın və Peyğəmbərin (s) qarşısında dayanacaqsan?»²¹

Xuli ibn Yəzid Əsbəhinin (İmamın (ə) kəsilmiş başını İbn Ziyada aparən şəxsin) arvadları Əyyuf və Nivar da ona e'tiraz edərək, arxa çevirdilər. Və bir daha heç vaxt onunla danışmadılar.²²

Aşura günü Bəkr ibn Vail qəbiləsindən olan bir qadın, Ömər ibn Sədin qoşununun namərd əməllərini gördükdə qeyrəti cuşa gəldi. O, qılıncını çəkərək

19- Səmi, «Əbsarül-eyn», səh. 180 və 209; «Musuətu kəlimatil-İmamil- Hüseyin (ə) » səh. 433.

20- Məhəmməd İştihardi, «Ali-Məhəmməd (s) müsibətindən», səh. 212.

21- Məhəmməd İştihardi, «Ali-Məhəmməd (s) müsibətindən», səh. 484; Əbu Məxnəf, «Məqtəlül- Hüseyin (ə) », səh. 187-189.

22- Müqərrəm, «Məqtəlül-Hüseyin (ə) », səh. 375; «Məalis-sibteyn», c. 2, səh. 93.

Şümrün qoşununda yer alan qəbilə kişilərinə dedi: «Ey Bəkr ibn Vail qəbiləsi! Nə üçün sakitcə durub, Peyğəmbərin (s) ailəsinin xeymələrinin qarət edilib, yandırılmasına tamaşa edirsiniz? Kişiliyiniz və qeyrətiniz yoxdurmu?» Amma onun qəbiləsinin üzvləri qəzəblənib qadını zorla sürüyərək özləri ilə apardılar.²³

9- Kərbəla şəhidlərini dəfn etdilər

Aşura vaqiəsindən sonra Bəni-Əsəd qəbiləsinin qadınları Əhli-beyt xanımlarına mənəvi dayaq olmaq üçün Kərbəlaya gəldilər. Onlar şəhid olmuş şəxslərin bədənlərinin dəfn olunmadığını görüb, qəzəbli halda ərlərinin yanına qayıdaraq belə söylədilər: «Siz Hüseyinə (ə) kömək etmədiyinizə görə Allah-taalanın hüzurunda nə bəhanə gətirəcəksiniz?! Ey bədbəxtlər, heç olmasa qalxın, şəhidlərin doğranmış bədənlərini dəfn edin.»

Bunu eşidən Bəni-Əsəd qəbiləsinin kişiləri xəcalət çəkərək, utandılar. Və Kərbəla şəhidlərini dəfn etmək üçün oraya yola düşdülər.²⁴

Bəli, əziz oxucu, müsəlman qadınlar bütün bu hərəkətlərilə qadın əzəmətinin və iqtidarının müqəddəsliyini sübut etməklə yanaşı, haqla batilin savaşı sayılan Kərbəla qiyamına hər kəsin məsuliyyətlə yanaşmalı olduğunun vacibliyini anlatdılar.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

23- Şeyx Abbas Qumi, «Müntəhəl-əmal», c. 2, səh. 289; Şeyx Abbas Qumi, «Nəfsül-məhmum», səh. 174.

24- Məhəmməd İştihardi, «Ali-Məhəmməd (s) müsibətində», səh. 405.

İstifadə olunmuş mənbələr

- İbn Əbil Hədid, «Nəhcül-bəlağənin şərhə»
- Müqərrəm, «Məqtəlül-Hüseyn (ə) »
- Məhəmməd İştihardi, «Ali-Məhəmməd (s) müsibətindən»
- Mürtəza Fəhim Kermani, «Tarixdə qadın rolu»
- Mustafa Əsrar, «Aşura qiyamçıları»
- «Musuətu kəlimatil-İmamil- Hüseyn (ə)»
- Mürtəza Mütəhhəri, «Hüseyn (ə) inqilabı»
- Məhəmməd Füzuli, «Hədiqətüs-süəda»
- Nuhuddin Ziya, «Vəhəb xanidanı»
- Mürtəza Kermani, «Qəhrəman qadınlar»
- Əllamə Məclisi, «Biharül-ənvar»
- Əbu Məxnəf, «Məqtəlül- Hüseyn (ə)»
- Əbi Muxnəf, «Məlhuf əla qətlil-tafuf»
- «Sirəti-İbn Hişam»
- Səmhə, «Əbsarül-eyn»
- Səmhə, «Əbsarül-eyn»
- Seyid Ətaullah Muhacirani, «Aşura elçiləri»
- Şeyx Müfid, «İrşad»
- Şeyx Abbas Qumi, «Müntəhəl-əmal»
- Şeyx Abbas Qumi, «Nəfsül-məhmum»
- «Tarixi-Təbəri»
- Cavad Mühəddisi, «Aşura şüarları»
- Doktor Əli Qaimi, «Aşura tarixində qadınların rolu»
- K. Firişler, «İmam Hüseyn (ə) və İran»
- Zəbihullah Məhəllati, «Rəyahinüş-şəriə»
- Zəhra Fəxr Ruhani, «Qadınların Hüseyn (ə) qiyamında rolu»
- Xarəzmi, «Məqtəl»